

Berusting in en verzet tegen de Atlantikwall op Walcheren

door Steven van Schuppen

In zijn boek over calvinisme en politiek uit 2009 benadrukt literatuur- en godsdienstwetenschapper Ernst van den Hemel dat er bij calvinisten in de politiek een sterke spanning bestaat tussen berusting en verzet. De berusting is geworteld in de befaamde passage uit de Romeinenbrief van de apostel Paulus '*en de machten , die er zijn, die zijn van God geordineerd*' [13:1]. Maar het is gerechtvaardigd tegen het gezag in opstand te komen als de heersers het te bont maken. Door inbreuk te maken op de soevereiniteit in eigen kring bijvoorbeeld, een dierbaar onderdeel van het gereformeerde gedachtegoed. In één hoofdstuk werkt Van den Hemel uit hoe deze spanning tijdens de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog uitpakte. Voor de berusting tekenden niet zelden het streng rechtzinnige deel van de Hervormde Kerk en bevindelijke denominaties als de Gereformeerde Gemeente, in de volksmond zwartekousenkerken gedoopt. De leden van deze twee groeperingen vonden, als ze al lid waren van een partij, vaak politiek onderdak bij de SGP. Het verzet vinden we veelal bij de gereformeerde kerk met zijn maatschappelijke betrokkenheid en de gehechtheid aan de soevereiniteit in eigen kring in de traditie van de Antirevolutionaire Partij van Abraham Kuiper.

Hoe deze spanning lokaal kon uitwerken is onderzocht door J. Kramer-Vreugdenhil in haar dissertatie *Eilandbewoners. Bezetting en inundatie in drie Walcherse dorpen* uit 2001. Het hoofdstuk over *De vesting Walcheren 1942-1944* is hier het meest van belang. Saillant is een passage over de zoon van SGP-burgemeester Kodde van Zoutelande die de vestingwerken tussen Zoutelande en Westkapelle [zie www.atlantikwallplatform.eu / Verteidigingsbereich Vlissingen - Stützpunktgruppe Breskens / deelkaart Westkapelle] bespioneerde en de gegevens doorbriefde aan de Groep Albrecht, een verzetsgroep die militaire geheimen over de bezetter verzamelde en doorgaf aan Londen. Omdat Kodde jr. waterschapsfunctionaris was had hij toegang tot de duinterreinen waar de bunkers stonden. Kodde sr. was ouderling van de Gereformeerde Gemeente in de buurgemeente Meliskerke. Bevindelijken in het actieve verzet - het kwam natuurlijk wel vaker voor en naarmate de oorlog vorderde meer en meer, want ook in de geallieerde successen aan het front kon men de Hand van God zien.

Aan het werk

De aanleg van de Atlantikwall trok diepe sporen in het dagelijks leven van de sterk in zichzelf gekeerde dorpsgemeenschappen op Walcheren, geografisch toen al een schiereiland maar mentaal nog volop een eiland. Bij de aanvang van de Atlantikwall in de zomer van 1942 werden er ruim tienduizend militairen op het eiland gelegerd; ongeveer net zo veel eilandbewoners moest evacueren, een zesde van de totale eilandbevolking, voor een belangrijk deel naar het 'roomse' en daarom voor de orthodox calvinistische Walchenaar

extra vreemde Noord Brabant. Wat er aan soldaten en werkrachten voor de aanleg van de Atlantikwall voor in de plaats kwam was overigens lang niet altijd Duits. In de zomer van 1943 werd een deel van de bezetting teruggetrokken en vervangen door mannen van andere nationaliteiten, zoals de Marokkaanse krijgsgevangenen uit het Franse leger die naar Meliskerke kwamen. In Aagtekerke lag een groep Italiaanse Hilfswilligen - zogeheten *Hiwi's*. Begin 1942 begon de bezetter actief eilandbewoners in te schakelen in de werkzaamheden aan de Atlantikwall. Om aan de Arbeitseinsatz in Duitsland te ontkomen liet menig een zich inlijven bij het Atlantikwall-arbeidsleger. Nergens in West Europa werden de instructies van de bezetter zo ijverig opgevolgd dan in Nederland; de bouwsector spande in dit opzicht wel de kroon. Nadat de Duitsers besloten hadden tot de aanleg van de Atlantikwall werden alle andere bouwprojecten gestopt, niet alleen in de woningbouw maar ook in de wegebouw - zo werd bijvoorbeeld ook de bouw van het oostelijke deel van de A12 tussen Utrecht en de Duitse grens - in de volksmond geksterend Hazepad genoemd - subiet gestaakt. Lokale aannemers op Walcheren zagen in de opdrachten in de bunkerbouw een welkome aanvulling op hun orderportefeuille die door de stop in de woningbouw danig was geslonken. In het najaar van 1943 kregen de Walcherse aannemers een tekort aan arbeiders. Daarom besloot de bezetter tot de zogeheten *Gemeinde-Aktion*. Burgemeesters wezen uit de inwoners in hun gemeente werkers aan en regelden de uitbetaling. In de lente van 1944 werden in het kader van de *Ocker-Aktion* tijdelijke werkrachten geronseld onder de plaatselijke bevolking. Alle mannen en vrouwen moesten zich hiervoor beschikbaar houden. Het betrof hier geen werkzaamheden aan de Atlantikwall zelf maar aan de aanleg van de zogeheten *Rommel-asperges*. In het land achter de Atlantikwall werden de akkers en weilanden 'beplant' met houten staken, onderling verbonden met draden, dit ter voorkoming van geallieerde luchtlandingen. Het percentage inwoners dat werkte voor de Duitse bezetter werkte in de dorpen Meliskerke, Aagtekerke en Grijskerke waarop de studie zich met name richt kwam in deze periode op ongeveer een zesde van de totale bevolking: in de vorm van werk bij aannemers die aan de Atlantikwall bouwden, in het kader van de *Gemeinde-Aktion* en de *Ocker-Aktion*, en boeren die ingezet werden voor materiaaltransport.

Onder water

In het volgende hoofdstuk van Vreugdenhils monografie over Walcheren komt de inundatie van Walcheren aan de orde die in de herfst van 1944 plaatsgreep door geallieerde bombardementen op cruciale dijkvakken. De plattelandsbevolking trok zich terug tot de kuststrook en de dorpsgebieden op de hoger gelegen kreekruggen. Voedsel was er aanvankelijk voldoende in schuren en boerderijen, voor mens en vee, zoet drinkwater water was er in regentonnen en Duitse watertanks (regen viel er in de herfst gelukkig genoeg). Voor het geestelijk laven en voeden was men her en der gedwongen tot interprotestantse omgangsoecumene; in sommige gevallen kwam het zowaar tot gezamenlijke eredienst. De veelal hoger gelegen middeleeuwse hervormde kerken in het hart van het dorp bleven gevrijwaard voor het wassende water; de kerkgebouwtjes van de Gereformeerde gemeenten liepen niet zelden wél natte voeten op en vaak beduidend meer dan dat.

Na de bevrijding werd alsnog een groot deel van de plattelandsbevolking [rond de 6600 mensen] van Walcheren naar Zuid Beveland geëvacueerd, dit ondanks de protesten - velen wilden in het eigen dorp blijven. De achterblijvers wisten zich in de dorpskernen te handhaven - dankzij de geregelde bootdiensten op Middelburg en ondanks de extra hoge waterstanden die met springvloed optraden.

Aan de drooglegging van het eiland kon pas begonnen worden nadat het hele land bevrijd was. Pas met het dichtenvan de dijk bij Fort Rammekens nabij Vlissingen, begonnen in december 1945 met het plaatsen van caissons in december 1945 [luchtfoto's van het open dijkgat d.d. 18 november 1945 zie www.atlantikwallplatform.eu / Verteidigungsbereich Vlissingen - Stützpunktgruppe Breskens / deelkaart Rammekens] , was de Walcherse dijkkring weer gesloten. De rigoureuze herverkaveling van het cultuurland van Walcheren die daarop moderniseerde het eiland op alle fronten, landschappelijk en maatschappelijk. De oorlog en de daarop volgende wederopbouw brachten alles in een stroomversnelling, niet alleen op Walcheren maar ook elders in het tot dan toe zo sterk geïsoleerde Zeeland, al vóór de Watersnood van 1953.

Emancipatie

Die stroomversnelling zou men goed als emancipatie kunnen karakteriseren. Het proces was in de loop van de oorlog begonnen. Aanvankelijk was het bij het begin van de Duitse bezetting betrekkelijk weinig veranderd. Dat werd medio 1942 anders toen met de aanleg van Atlantikwall er meer bezettingstroepen en Hilfswilligen kwamen en een deel van de eigen bevolking vertrok. De toeneming van repressie en onrecht in deze periode in combinatie met de militaire successen van de geallieerden ondermijnden het gezag - niet alleen het gezag van de bezetter, maar ook van de lokale Nederlandse autoriteiten. De inundatie bracht een tijdelijke gezagsvacuüm met zich mee waarin naast de oude elite nieuwe mannen het initiatief namen: de dorpsdominee, de cafébaas, de plaatselijke brandweercommandant. De modernisering van de eerste wederopbouwjaren was natuurlijk niet alleen het werk van de ruilverkaveling maar ook van de algehele mentale veranderingen - het gezag werd minder onwrikbaar, de omvang lossere, de klederdracht verdween goeddeels, de positie van de arbeider op de arbeidsmarkt verbeterde [maar in de Walcherse dorpspolitiek bleven de boeren wel de baas]. Politiek veranderde er over de hele linie niet veel, maar onder de oppervlakte was het mentale landschap begonnen te schuiven. De christelijke partijen kwamen keurig op hun vooroorlogse sterkte terug, de doorbraak sloeg hier op Walcheren nauwelijks aan, de aanwezigheid van diverse [hervormde] PvdA-dominees ten spijt - dit in tegenstelling tot het religieus minder 'zwarte' Schouwen Duiveland waar de PvdA meteen snel opkwam, sneller dan elders in Zeeland. In het kader van de uitbreiding van www.atlantikwallplatform.eu is het project *De Grote Volksverhuizing* in voorbereiding - met onderzoek naar evacuatie als gevolg van de aanleg van de Atlantikwall en militaire inundaties. Waar kwamen de evacués terecht? Hoe werden zij opgenomen in de evacuatiegebieden? Als één van de onderzoekslocaties staat Schouwen Duiveland op het programma, waar de bevolking evacueerde naar het zuiden van het Zuid-Hollandse vasteland

en het westen van Noord Brabant. Is hier een vergelijking met Walcheren te trekken? En op welke punten?

Ernst van Heuvel vindt in het spanningsveld tussen verzet en berusting de emancipatorische potentie van het calvinisme. Over de vraag hoe dit in specifieke situaties kan uitpakken kunnen lokale monografieën als die van mevrouw Kramer-Vreugdenhil meer duidelijkheid verschaffen. In zijn slothoofdstuk ent Van den Hemel zijn visie hieromtrent op het begrip ‘universele singulariteit’- dat wil zeggen: de ethische basis waarop men in specifieke situaties kan handelen zonder zijn toevlucht te nemen tot politieke ideologieën of specifieke normen en waarden, zonder te vervallen in fundamentalisme enerzijds of vrijblijvende tolerantie anderzijds. Het begrip werd ontwikkeld door de Franse marxistische filosoof Badiou in diens boek over ... de apostel Paulus.

Literatuur

=Ernst van den Hemel, *Calvinisme en politiek - Tussen verzet en berusting* Amsterdam [Uitg. Boom - nog leverbaar] 2009

=J. Kramer-Vreugdenhil, *Eilandbewoners - Bezetting en inundatie in drie Walcherse dorpen - Aagtekerke, Grijskerke, Meliskerke 1918-1950* Waalre [uitgegeven in eigen beheer; proefschrift aan de VU] 2001

=J. Kramer-Vreugdenhil, *Emancipatie op het platteland vlak voor de jaren vijftig - het geval Walcheren* in: J.P. Zwemer [red.], *Zeeland 1950-1965* Vlissingen [Uitg. Den Boer/ De Ruiter] 2005